

УДК 372.461:398,9

РОЛЬ МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРІВ У ВИХОВАННІ ЗВУКОВОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Оксана Бавольська

У статті розкрито питання використання малих жанрів фольклору як одного із засобів виховання звукової культури мовлення дошкільників.

Ключові слова: фольклор, малі жанри фольклору, виховання, мова, мовлення, звукова культура мовлення.

РОЛЬ МАЛЫХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЖАНРОВ В ВОСПИТАНИИ ЗВУКОВОЙ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Оксана Бавольская

В статье раскрыты вопросы использования малых жанров фольклора как одного из средств воспитания звуковой культуры речи дошкольников.

Ключевые слова: фольклор, малые жанры фольклора, воспитание, язык, речь, звуковая культура речи.

THE ROLE OF SMALL FOLKLORE GENRES IN THE UPBRINGING OF THE SOUND SPEECH CULTURE, PRE-SCHOOL CHILDREN

Oksana Bavolskaya

The article covers issues of the use of small genres of folklore as a means of upbringing of sound culture of speech of preschool children.

Key words: folklore, the small genres of folklore, education, language, speech, sound culture of speech.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Ознакою будь-якої держави та її нації є рідна мова. Рівень розвитку рідної мови відображає рівень культури та духовного розвитку нації.

Вивчення рідної мови, рідного слова розпочинається з раннього дитинства в сім'ї, серед рідних і близьких людей, а вдосконалення її відбувається в дошкільних закладах, школі та триває

впродовж усього життя.

Рідна мова є загальною основою навчання і виховання дітей у дошкільному закладі. Оволодіння нею як засобом пізнання і способом людського спілкування є найголовнішим досягненням дошкільного дитинства.

Культура рідної мови має як соціальне, так і національне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом; через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення. Культура мови виявляється в правильності, нормативності, адекватності, логічності, різноманітності, естетичності, чистоті та доречності.

Реформування освіти в Україні спрямоване на всебічний розвиток особистості, що повинно забезпечити володіння рідною мовою. Метою опанування рідною мовою у ДНЗ є засвоєння літературних норм, культури мовлення і культури спілкування. Це вимагає вдосконалення форм і методів навчання дітей рідної мови, зокрема – використання малих фольклорних жанрів як засобу формування звукової культури мовлення дітей дошкільного віку.

Аналіз досліджень та публікацій.

Проблему виховання звукової культури мовлення досліджували в різних напрямках: навчання дітей правильної звуковимови (М. Александровська, О. Жильцова, М. Фомічова), формування фонематичного сприймання (Л. Журова, Т. Філічова), розвиток усвідомлення дітьми фонематичних узагальнень і диференціацій (Л. Ткачова), усвідомлення дошкільниками слова та фонем (С. Карпова), навчання дітей звукового аналізу слів (Д. Ельконін). Учені підкреслили, що звукова культура – це складова частина

мовленнєвої культури.

На визначній ролі фольклору у вихованні мовленнєвої культури дітей наголошували С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, Є. Тихесва, К. Ушинський.

Сучасні науковці – А. Богуш, В. Кононенко, Н. Лисенко, М. Стельмахович та ін. – також розглядали питання щодо використання фольклору під час навчання дітей рідної мови. Так, М. Стельмахович уперше в сучасній етнопедagogіці виокремлює таку її галузь, як народна дидактика. Заслуга народної дидактики, на думку вченого, у тому, що вона передає кожному поколінню знання, які нагромадив народ за свою довго вікову історію.

А. Богуш і Н. Лисенко у період сенситивного засвоєння мови рекомендують пропонувати дітям найкращі зразки народної мудрості – малі фольклорні жанри: колісанки, забавлянки, утішки, лічилки, примовки, заклички, приспівки.

Дослідники визначають малі жанри фольклору як визначний фактор, який забезпечує умови для формування звукової культури мови.

Метою статті є висвітлення можливостей застосування малих жанрів фольклору у вихованні звукової культури мовлення дітей дошкільного віку.

Метою опанування рідною мовою в дошкільному віці є засвоєння літературних норм, культури мовлення і культури спілкування рідною мовою.

Культура мовлення – це вміння правильно говорити (і писати), добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування, це система вимог щодо вживання мови в мовленнєвій діяльності [1, с. 3].

Літературознавча енциклопедія тлумачить: «Усна народна творчість – це колективна, заснована на традиціях

творчість груп чи індивідів, зумовлена надіями і сподіваннями спільноти як адекватне вираження її культурної та соціальної самобутності; фольклорні зразки та цінності передаються усно, шляхом імітації та іншими напрямками. Його форми охоплюють мову, усну літературу, музику, танці, міфи, обряди, ремесла, архітектуру та інші різновиди художньої творчості» [6, с. 86].

У народознавстві паралельно існують терміни: «народна творчість», «народна поезія», «народна словесність», «народна поетична творчість» та «фольклор». Науку про народну творчість прийнято називати фольклористикою. Проте це дуже загальне і широке поняття. Найуживанішим у сьогоденній практиці є поняття «фольклор». Фольклор – це народна творчість, у якій «художнє відображення дійсності відбувається у словесно-музично-хореографічних формах колективної народної творчості, що виражають світогляд трудящих мас і нерозривно пов'язані з їхнім життям та побутом» [3, с.15].

Фольклор бере витoki з народних традицій, своїм корінням він сягає в давнє минуле. Завдяки йому забезпечується нерозривний взаємозв'язок між минулим і сучасним, він також є скарбницею сталих народних звичаїв та стимулятором їх подальшого розвитку.

Усна народна творчість узагальнює багатівіковий людський досвід, вона є носієм і втіленням народної мудрості, народного світогляду, його ідеалів. У ній відбивається національна психологія, національна свідомість народу, це його історія, філософія, мораль, правові закони [7, с.166].

Серед шляхів розвитку мовлення дітей дошкільного віку заслуговує на особливу увагу український дитячий фольклор, а саме: забавлянки, утішки,

колискові, лічилки, скоромовки, мирилки, заклички тощо.

Художнє слово займає провідне місце в роботі з дітьми дошкільного віку. Діти люблять слухати казки, легенди, вірші й самі із захопленням переказують, декламують. Народні оповідки приваблюють маленьких читачів своїм змістом, красою художніх образів, силою людських емоцій і почуттів, виразністю мови.

У скарбниці народної творчості можна знайти зразки творів для використання в усіх вікових групах дошкільних навчальних закладів.

Першими творами, з якими ознайомлюються діти, є *колискові пісні*, які вражають своєю художньою довершеністю, влучністю епітетів і метафор, дотепністю, майстерним поєднанням змісту та форми.

Характерними елементами колисанок є специфічні приспиви, ритмічні повтори певних слів чи звуків, використання епітетів, порівнянь, метафор, звуконаслідувань. Усі колискові пісні передаються словами, що сповнені материнської любові та ніжності, тому вони створюють особливу емоційну насиченість пісень і тим самим привертають увагу дітей до звучання рідної мови. Вони відкривають дитині можливість через гру словами, звуками, звукосполученнями відчувати специфіку рідної мови, характерну для неї співучість, виразність, образність. Це твори про саму дитину, про маму, про тварин і птахів, про найближчих людей.

Дуже рано дитина починає сприймати та вивчати навколишній світ. А одним із найближчих об'єктів цього вивчення є власне тіло дитини. Діти грають зі своїми рученятами і ніжками, тягнуть до рота, розглядають їх.

Народні *забавлянки* (потішки) і пісеньки для дітей цього віку неначе підкреслюють їх власну гру з частинами

тіла, зв'язують її зі словом, наспівом. Їх використовуються тоді, коли дитина ще не може гратися сама, а діє за допомогою дорослого.

Забавлянки (утішки, потішки), приказки створюють у дітей радісний настрій, бажання щось говорити. Дитина лепече, а пізніше вимовляє окремі склади, що сприяє розвитку мови.

Дитячі забавлянки – це надзвичайно вдала форма спілкування дітей із дорослими, які спрямовані на розвиток дрібних м'язів руки, активізацію рухливості дитини. За визначенням Г. Довженюк, забавлянки (потішки, утішки) – це коротенькі пісеньки або віршики, що поєднані зі своєрідними вправами і покликані зміцнити дітей фізично, підтримувати радісний, бадьорий настрій [2, с. 64]. Д. Ельконін стверджував, що «слово вперше засвоюється дитиною тоді, коли дорослий змушує дитину виконувати привабливу для неї дію». Саме тому забавлянки мають вагоме значення під час навчання дітей рідної мови [9].

Забавлянки насичені різними повторами, звуконаслідувальними словами, тому вони легко запам'ятовуються дітьми. Повторюваність у поєднанні зі змінами ритмічного образу, жести, інтонація – усе це сприяє зосередженню дитячої уваги на таких творах, що допомагають духовному, інтелектуальному, мовленевому розвитку дитини [8, с. 66].

У віці двох-трьох років у дітей спостерігається підвищений інтерес до гри. Цей період характеризується великою мовною активністю. Тому потішки і пісеньки ігрового змісту супроводжуються ігровими діями. При цьому потішка задовольняє потребу в грі словом і потребу в рухах.

У переддошкільному віці діти діють під слова пісеньки, яку виконує дорослий. Пізніше – повторюють окремі

слова і речення з його допомогою. Діти ж четвертого року можуть уже самі промовляти слова потішки.

Дуже корисно заучувати такі народні хороводні ігрові пісеньки, як, наприклад, «Подоляночка», «Перепілочка», оскільки під час хороводних ігор дія виконується в супроводі слова. Тут дитина драматизує те, про що співається в пісні, удосконалюючи тим самим власне мовлення.

Як своєрідний вступ перед початком гри з'являється лічилка. Вона ніби починає гру, допомагає розподілити ролі.

Лічилки – це римовані віршики, з допомогою яких перелічуються гравці, поділяються на групи чи визначається їхня роль або послідовність участі в грі. Лічилкам властиві загадковість, образність, незвичайні співзвуччя, привабливий сюжет, саме тому діти люблять їх повторювати, тим самим удосконалюючи своє мовлення.

Використання лічилок є стимулом для розгортання словесної творчості дітей, розкриття їхніх лінгвістичних здібностей і мовних обдаровань. У звуковому оформленні лічилок може бути поставлений наголос на вимові певного звука з метою тренування артикуляції і вироблення певних орфоепічних навичок [4, с. 68].

Не можна обійти увагою своєрідну мовну гру – скоромовку, яка побудована на чергуванні певних звуків, що ускладнюють швидку вимову слів. *Скоромовка*, або *спотиканка*, займає центральне місце в процесі формування правильної вимови звуків у дитини: жартівливий вислів, спеціально скомпонований із важких для вимови слів, яким часто розважаються діти, намагаючись швидко їх вимовити. Основна мета скоромовок – формування чистого і правильного мовлення, закріплення артикуляції важких звуків та розвиток мовленнєвого апарату.

Заучування і промовляння скоромовок дуже цікаве й цінне заняття для старших дошкільників. Легкість ритму, цікавий зміст привертають увагу дітей, і вони охоче повторюють скоромовки, легко запам'ятовують і швидко навчаються вимовляти важкі сполучення звуків, що сприяє вихованню звукової культури мови.

Аналогічна робота проводиться і з **чистомовками**, мета роботи над якими полягає у вдосконаленні чистоти мовлення дітей. На відміну від скоромовок або спотиканок, чистомовка націлена на відпрацювання певних звуків мовлення дитини.

До неоціненних коштовностей українського фольклору належать **прислів'я** та **приказки** – короткі влучні вислови, що в художній формі типізують різні явища життя.

Прислів'я та приказки – це переважно віршовані твори. Дошкільників ці фольклорні жанри приваблюють яскравою грою слів, барвистістю мови, ритмікою. У поетичній формі вони зберігають і поширюють народну мудрість, досвід пізнавальної діяльності, є засобом впливу на думки і вчинки дітей.

Багато спільного з прислів'ями та приказками мають **загадки**. Їх об'єднує насамперед метафоричність, що ґрунтується на спостереженнях над природою, побутом, а також стислість та чіткість викладу, переносне значення вислову дозволяє іноді вживати загадку як прислів'я [5, с. 20].

За допомогою загадки в дітей розвивається мовлення. Коли ми загадуємо загадку, щоб відгадати її, у дитини одразу концентрується увага. Дитина має використовувати весь свій набутий досвід, повинна сприйняти поставлене питання і дати відповідь.

Старші дошкільники знайомляться з живою і неживою природою, спостерігають за тваринами, комахами,

їх поведінкою, способом життя, поглиблюються знання про працю людей, знаряддя праці.

Примовка – жартівливий, здебільшого римований вислів, що ним розпочинається чи завершується казка; дотепне зауваження, що влітається в розповідь чи текст твору; якась фраза чи віршик, що розповідається під час дитячої гри тощо. Ці фольклорні твори не лише виховують у дітей бережливе ставлення до рослинного та тваринного світу, а й розвивають мовленнєву активність дитини, збагачують її словник, тренують артикуляційний апарат, розвивають інтонаційні здібності дошкільнят.

Мирилки – це вид дитячого фольклору, що використовується дітьми під час розв'язання сварки чи суперечки. Їх застосування сприяє активізації словника дитини, вдосконалює власне мовлення, тренує мовний апарат, водночас вони виконують і певну виховну функцію.

Висновки. Узагальнюючи поняття «фольк-лор», слід зазначити, що художнє слово займає провідне місце в роботі з дітьми дошкільного віку, сприяє розвитку всіх сторін мовлення (звукової культури, лексики, граматичної правильності та зв'язного мовлення). Діти люблять слухати казки, легенди, вірші та самі із захопленням переказують, декламують. Народні оповідки приваблюють маленьких читачів своїм змістом, красою художніх образів, силою людських емоцій і почуттів, виразністю мови.

Рідна мова є загальною основою навчання і виховання дітей у дошкільному закладі. Оволодіння нею як засобом пізнання і способом людського спілкування є найголовнішим досягненням дошкільного дитинства.

Проблема вивчення звукової сторони мовлення виступає предметом

дослідження лінгвістів, психолінгвістів, лінгводидактів. На нашу думку, звукова культура мовлення – це складова загальної мовленнєвої культури людини, уміння правильно користуватися всіма мовними засобами, зокрема, інтонацією, лексичним запасом, граматичними формами.

Опанування рідної мови, рідного слова започатковується в ранньому дитинстві, а вдосконалення її, засвоєння культури триває протягом усього життя.

Звукова культура мовлення є важливим завданням всебічного розвитку дитини.

Твори усної народної творчості необхідно систематично збирати та доречно використовувати в роботі з дошкільниками, тим самим примножуючи і збагачуючи мову дитини. Адже чим глибше людина пізнає особливості рідної мови, тим краще може сприймати гру відтінків, усю її неповторність і красу.

Література

1. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. – К. : Вища шк., 2007. – 542 с. : іл.
2. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навчальний посібник / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища шк., 1994. – 398 с.
3. Гусев В. Е. Эстетика фольклора / В. Е. Гусев. – Львов, 1967. – 257 с.
4. Дитячий фольклор. Народна творчість / Упор., вступ. ст. та приміт. Г. В. Довжинок. – К. : Дніпро, 1986. – 304 с.
5. Жильцова О. Л. Виховання правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку / О. Л. Жильцова. – К. : Радянська школа, 1971. – 160 с.
6. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / Авт.-укл. Ю. І. Ковалів. – К. : Видавничий центр «Академія», 2007, т. 2. – 622 с.
7. Мишанич С. В. Усна народна творчість : культура і побут населення України / С. Мишанич. – К., 1991. – 314 с.
8. Трифонова О. С. Виховання звукової культури мовлення дітей середнього дошкільного віку : монографія / О. Трифонова. – Одеса : СВД Черкасов М. П., 2008. – 207 с.
9. Эльконин Д. Б. Детская психология / Д. Б. Эльконин. – М. : Учпедгиз, 1960. – 328 с.